DE WINST VAN EERLIJK DELEN

LILIAN MARIJNISSEN

DE WINST VAN EERLIJK DELEN

ONS PLEIDOOI VOOR RADICALE DEMOCRATISERING

2023 Prometheus Amsterdam

© 2023 Lilian Marijnissen
Omslagontwerp Bloemendaal & Dekkers, Amsterdam
Foto omslag Robin de Puy
Zetwerk Mat-Zet bv, Huizen
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5243 7

Woord vooraf

De SP is vijftig jaar geleden opgericht als instrument in handen van mensen om menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit te organiseren. Dit doen we binnen en buiten het parlement. We kwamen in 1994 vooral als 'tegenstem' in de Tweede Kamer. Inmiddels zijn er vele 'tegenstemmen' in de Kamer en is de SP veel meer dan dat. We zijn van een tegenstem naar een tegenmacht gegroeid. Dat bleek recent onder andere uit onze rol bij het aan het licht brengen van het toeslagenschandaal waar het kabinet-Rutte III uiteindelijk over viel. Een volgende fase is dat de SP ook mede de macht gaat vormen. Daarom zullen we zo groot moeten groeien dat we een fundamentele verandering kunnen afdwingen.

De mogelijkheden zijn daar, want tijden veranderen. Waar je als socialist een tijd geleden algauw in de verdediging zat, voelt nu iedereen aan dat het kapitalisme zijn langste tijd heeft gehad. Zeker onder nieuwe generaties is behoefte aan een ander verhaal. Want een andere wereld is mogelijk. De economie moet ten dienste staan van mensen in plaats van andersom. Een drastische democratisering van de samenleving geeft ons zeggenschap over de toekomst. De toenemende tweedeling is geen natuurwet, maar kan aangepakt worden met andere politieke keuzes. In plaats van ieder voor zich organiseren we solidariteit.

Het vertrouwen van mensen in de politiek was zelden zo laag, en de opkomst bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen nog nooit zo laag. De *Atlas van afgehaakt Nederland* van Josse de Voogd en René Cuperus laat zien dat onze democratie

steeds meer een 'diplomademocratie' wordt waarin mensen met een theoretische opleiding en een redelijk goed inkomen prima vertegenwoordigd worden, maar de praktisch opgeleiden en mensen met een laag inkomen nauwelijks. Dit leidt tot een groeiend gevoel van onbehagen onder de werkende klasse, die zich steeds minder vertegenwoordigd ziet. Hier ligt een grote opdracht voor links, en onze partij kan hierin vooropgaan.

Een boek?

Waarom dan een boek schrijven? Want dat pretendeert natuurlijk nogal wat én het kost veel tijd. Het combineren van het partijleiderschap van een serieuze ledenpartij met het fractievoorzitterschap in de Tweede Kamer en alles wat daarbij komt kijken, is al een behoorlijk pittig bestaan. Je draagt een grote verantwoordelijkheid.

Inmiddels zit de meerderheid van de huidige fractievoorzitters in de Tweede Kamer er korter dan ik. Terwijl voor mij de Tweede Kamerverkiezingen in 2021 ook pas de eerste verkiezingen waren als lijsttrekker van de SP. De afgelopen jaren heb ik er al behoorlijk wat zien vertrekken, sommigen om politieke redenen, maar toch ook veel om persoonlijke redenen. De druk is continu hoog. Ook als je een vrije dag in je agenda hebt, gaat het denken in je hoofd door. Dat stuk zien veel mensen niet. Tegelijk is er ook de frustratie van weinig echt fundamentele debatten en verandering. De bekende waan van de dag overheerst veel. De vreselijke 'ophef-Twitter', waar de talkshows 's avonds dan weer over praten. Het stoort me dat een deel van de politici, en ook politieke redacties van media, een achterban heeft die het zich kan permitteren om met allerlei Haagse 'ophefthema's' bezig te zijn die aan de meeste gewone mensen voorbijgaan. Maar doordat deze thema's dan de publieke opinie domineren, is er minder ruimte voor de reële problemen van mensen, en die voelen zich daardoor te-

recht niet gehoord. Het lijkt vaak alsof politiek voor hen een spelletje is. Dat maakt me boos, want dat is het niet. De keuzes die de politiek maakt, grijpen diep in de levens van mensen in.

Afgelopen periode ben ik daarom op veel plekken in het land geweest om met mensen te praten, van de Tweebosbuurt in Rotterdam tot in Groningen bij de gedupeerden van de gaswinning. Van verpleeghuizen tot mbo's. Maar over de werkelijke problemen in de samenleving gaat het te weinig in Den Haag.

Hopelijk kan dit boek een bijdrage leveren om daarin veranderingen aan te brengen. Als je een boek schrijft, word je gedwongen je analyse zo duidelijk mogelijk op te schrijven. Het geeft je de gelegenheid deze analyse te delen met anderen. Er kan meer samenhang komen in onze analyse, maar het schrijven dwingt ook deze aan te scherpen. Daarnaast hoop ik met dit boek een bijdrage te leveren aan de plaats waar de SP staat in het politieke debat.

Het blijft niet bij het schrijven van dit boek. Het is geen sluitstuk, maar een aftrap. Met dit verhaal ga ik het land in. Door met nog meer mensen te spreken, wordt het vast nog scherper.

Wat zegt dit boek?

In dit boek probeer ik een duiding te geven van het neoliberalisme, dat we nog het laatste zetje moeten geven. Voorts wil ik een bijdrage leveren aan de ideeënstrijd die volgens mij zo hard nodig is en een alternatief schetsen waarbij een radicale democratisering van de samenleving de strijd aan kan gaan met het groeiend cynisme en een andere wereld mogelijk maakt. Daarnaast hoop ik rond thema's van deze tijd, zoals klimaat en migratie, een antikapitalistische, socialistische analyse te geven waar het wellicht te lang aan heeft ontbroken.

Dit boek gaat in hoofdstuk I dieper in op het neoliberalisme. Wat verstaan we daar precies onder? In hoofdstuk II laat

ik zien tot welke politieke keuzes dit heeft geleid, en in hoofdstuk III beschrijf ik wat dit voor de levens van mensen en onze samenleving betekent. In hoofdstuk IV stel ik daar andere politieke keuzes tegenover, pleit ik voor democratisering van onze economie en samenleving waardoor een andere wereld mogelijk is.

Dank

Heel graag wil ik iedereen die een bijdrage heeft geleverd aan dit boek hartelijk danken. En in het bijzonder mijn collega Nina de Ridder, met wie ik heel wat uurtjes samen heb gewerkt. Natuurlijk alle mensen in mijn omgeving voor hun geduld met dit project, dat zo veel tijd van mij vroeg. In het bijzonder wil ik alle SP-leden bedanken, die, meestal zonder dat hier een financiële vergoeding tegenover staat, zich vaak dag en nacht, door weer en wind, in goede en in slechte tijden blijven inzetten voor een betere wereld. De echte verandering zal uiteindelijk niet van politici komen, maar van mensen.

Lilian Marijnissen
Oss
Najaar 2022

1 Over het neoliberalisme

Inleiding

Tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen in 2019 gebeurde er iets bijzonders. De fractievoorzitter van het CDA, Pieter Heerma, stelde: 'Individualisering en neoliberaal denken hebben bijgedragen aan een erosie van maatschappelijke samenhang en gemeenschapszin.' Zijn conclusie luidde: 'Ik denk dat nog nooit in dit huis door zo veel partijen afscheid is genomen van doorgeschoten individualisme en te veel neoliberalisme en macht van de markt. Ik denk dat dat heel goed is. Laten we daar ook mee doorgaan.'

Zijn collega Gert-Jan Segers van de ChristenUnie zei: 'Als we dat willen doorbreken, moeten we afscheid nemen van een denken dat al te lang de toon heeft gezet. Het is neoliberaal denken, waarin de markt domineert, ons land de bv Nederland heet, de overheid als een bedrijf wordt gerund en burgers worden gereduceerd tot klanten.'

Zelfs de VVD had het bij monde van fractievoorzitter Klaas Dijkhoff over het 'bijsturen' van het kapitalisme, 'zodat dat weer voor iedereen werkt'.

Zulke scherpe kritiek op het neoliberalisme hadden we van gevestigde partijen nog niet vaker zo eensgezind gehoord. Tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen in 2022 werd dit nog eens overgedaan.

Regelmatig verschijnen in de media opiniestukken over het neoliberalisme, dat op zijn retour zou zijn. Inmiddels verschijnt ook het ene na het andere alarmerende rapport over doorgeschoten flexwerk, de enorme vermogensongelijkheid,

klimaatverandering, vervuiling van het milieu en de toename van particulier onderwijs en commerciële zorg.

Maar anno 2022 is het neoliberalisme vooral diep geworteld in onze instituties, het politieke denken en de praktijk. Ook al is het maatschappelijke discours een ander.

De overheid heeft zich steeds verder teruggetrokken en de zeggenschap van de politiek lijdt direct onder de gesel van de wetten van het kapitalisme. Zelfs tijdens een ongekende crisis als de coronapandemie mochten de mondkapjes die de overheid (met belastinggeld!) had ingekocht en die over de datum dreigden te raken, niet worden uitgedeeld aan zorginstellingen, waar ze van algemeen nut konden zijn. Ze moesten worden verkocht aan andere partijen, of desnoods vernietigd, omdat het gratis weggeven 'marktverstorend' zou werken. Dit is zo bizar dat je het bijna niet kunt geloven. Onze nationaal georganiseerde democratie wordt steeds meer gegijzeld door een internationaal georganiseerd bedrijfsleven.

Ontwikkeling van het neoliberalisme in Nederland

Wat is neoliberalisme precies? Al in 1999 beschreven wij in ons beginselprogramma *Heel de mens* onze duiding van het neoliberalisme.

> Volgens de neoliberale ideologie dienen het maatschappelijke leven en de maatschappelijke ordening zo veel mogelijk te worden overgelaten aan de krachten van de vrije markt. Om die vrije markt zijn werk optimaal te laten verrichten, moeten beperkende wetten en regels (ooit ingesteld om mens, milieu en maatschappij te beschermen) zo veel mogelijk worden geschrapt en moet de belastingdruk omlaag. De overheid dient zich te beperken tot een aantal kerntaken, zoals openbare orde, justitie en het leger.

In 1996 scheef mijn vader Jan zijn boek *Tegenstemmen*. Frits Bolkestein (VVD) zei hierover: 'Iedereen behalve Jan Marijnissen van de SP denkt tegenwoordig liberaal.' Over het verschil tussen neoliberalen en socialisten valt te lezen in *Tegenstemmen*:

> Waar de neoliberalen alle heil verwachten van de markt, blijven socialisten zich inzetten voor een samenleving waarin recht wordt gedaan aan de idee dat de mens niet alleen een homo economicus is, maar bovenal een homo universalis. Waar de liberalen denken dat het individualisme ons zal leiden naar 'het rijk van de vrijheid', zijn socialisten van mening dat de mens een sociaal wezen is en dat daar in de politieke praktijk rekening mee gehouden moet worden.

Het neoliberale marktdenken werd in Nederland zichtbaar onder minister-president Ruud Lubbers. De Britse premier Margaret Thatcher, die aan de basis stond van de introductie van het neoliberalisme in het Verenigd Koninkrijk, complimenteerde Lubbers niet voor niets met de bezuinigingen die hij doorvoerde op ambtenarensalarissen: 'Mr. Lubbers, are you really intending to cut the salaries of your public employees by more than 3 percent? That's a disaster. I am supposed to be the toughest in Europe. You are going to ruin my reputation as the Iron Lady.'

In ons beginselprogramma *Heel de mens* beschrijven wij waar het neoliberalisme toe leidt.

> De sociale verzorgingsstaat wordt omgebouwd tot een kale, neoliberale rompstaat. De democratisch gelegitimeerde overheid heeft steeds minder zeggenschap over belangrijke sectoren van de samenleving en de niet-gekozen en niet-controleerbare 'markt' wordt een steeds dominantere factor. Ook in cultureel opzicht verschraalt en

verarmt de samenleving. De commercie verdringt de goede smaak en de eenzijdige gerichtheid op individueel profijt tast belangrijke waarden en normen aan. Terwijl er meer Nederlanders zijn dan ooit, leven steeds meer inwoners van dit land in afzondering en eenzaamheid. Mensen die om wat voor reden dan ook niet productief (genoeg) zijn, ondervinden de nadelen van de individualisering en de veramerikanisering van onze samenleving.

Waar staan we nu?

Sinds een tijdje wordt er in Den Haag veel gesproken over de zogenaamde 'nieuwe bestuurscultuur'. Mark Rutte zou daar 'radicale ideeën' over hebben. Na de uitzending van *Nieuwsuur* begin mei 2021, waarin hij deze ideeën kwam presenteren, werd mijn vermoeden bevestigd dat het weinig zin heeft met deze nietszeggende term door te gaan. Het is de zoveelste manier om het niet over de ideologie, over de ideeën en de inhoud te hoeven hebben. Nee hoor, het ligt allemaal aan de 'bestuurscultuur', mensen! En vervolgens had Den Haag het weer een jaar lang over die 'bestuurscultuur'. Dus in het debat over het eindverslag van informateur Herman Tjeenk Willink, waarin het eindeloos ging over die 'bestuurscultuur', deed ik een poging tot een wat fundamenteler debat te komen. Niet over de vorm of cultuur, maar over de politieke ideeën die in de kabinetten-Rutte het neoliberalisme als rode draad hebben. Desgevraagd reageerde de minister-president op mijn vraag:

> […] maar dan komt ze weer met zo'n sticker van neoliberalisme, waarvan ik nog steeds niet weet wat ze ermee bedoelt en waar ik in ieder geval niet in ga wonen. Dus dat laat ik aan haar. Dus die labels van neoliberalisme laat ik aan haar, maar dit draagt ook niet bij aan de discussie. Die parkeer ik dus.

In een later debat, dat ging over de koopkracht van mensen die ver achterblijft ten opzichte van de stijging van de grote winsten van bedrijven, vroeg ik of de minister-president erkende dat de neoliberale ordening van de economie niet werkt.

> Ik ben het met mevrouw Marijnissen eens dat het neoliberalisme niet zou werken. Dat hebben we gelukkig ook niet in Nederland. Ik weet ook niet of er landen zijn die zich baseren op een neoliberale ordening. Ik zou er zelf in ieder geval niet willen wonen en er ook niet voor zijn. Nederland is dat gelukkig niet.

Bij de Algemene Politieke Beschouwingen in 2022, waar de energiecrisis een groot thema was en ik voor het nationaliseren van onze energie als nutsvoorziening pleitte, was het antwoord van de minister-president:

> Hier is volgens mij cruciaal: wat werkt hier en wat is hier het beste? Ik ben erg voor ideologische debatten, maar wat de energiemarkt betreft zijn er geen linkse of rechtse lantaarnpalen of elektriciteitscentrales. Laten we hier gewoon kijken wat het beste werkt.

Niet verbazingwekkend natuurlijk voor een partij, de VVD, die in 2014 een boek wijdde aan het ontkrachten van überhaupt het bestaan van het neoliberalisme:

> […] Omdat velen wakker lijken te liggen van het neoliberale spook, achtten wij het nuttig uit te leggen dat dit spook een geestverschijning is die in werkelijkheid niet bestaat. Maar waarom liggen velen er wakker van, waarom is er al die maatschappelijke aandacht voor een verschijnsel dat niet bestaat? Een mogelijke verklaring is dat het begrip de complexiteit van de alledaagse politiek op een aangename wijze reduceert. Politiek is ingewikkeld en

grote ideologische schema's en verbanden maken het allemaal wat overzichtelijker. Bovendien hebben vijandbeelden altijd ook een strategische waarde: hoe groter het politieke ongelijk van anderen, des te vanzelfsprekender het eigen gelijk.

Het gebrek aan een ideeënstrijd

Dit bagatelliseren – of soms simpelweg ontkennen – van het bestaan van hun eigen ideologie bleek voor neoliberalen de afgelopen decennia een effectieve manier om foute ideologische keuzes (hallo, wooncrisis) te verhullen, een ideeënstrijd – en daarmee ook een reëel alternatief – te voorkomen en een ideologische analyse te vermijden. Zeker, er gingen dingen mis en er werden fouten gemaakt. Maar dit waren dan zogenaamd fouten in de uitvoering die om een ander proces vroegen. Niet om een fundamenteel ander politiek idee.

Het gebrek aan een serieuze ideeënstrijd en het onvermogen van andere politieke stromingen, zeker op links, om deze strijd geloofwaardig te voeren, heeft geleid tot een dominantie van een ideologie die daarmee zo vanzelfsprekend lijkt te zijn geworden en verweven zit in al onze instituties, dat zelfs haar complete bestaan ontkend kan worden door de minister-president van ons land. Hele generaties groeien op in een tijd waarin het neoliberalisme dominant is. Voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog heeft de volgende generatie het niet automatisch beter dan de vorige. Fundamentele vooruitgang in sociale zekerheid door het uitbouwen, in plaats van afbreken, van onze verzorgingsstaat heeft een complete generatie niet meer meegemaakt.

Ontideologisering als strategie

Of het nu gaat om de woningnood, het toeslagenschandaal, de energievoorziening, het functioneren van de overheid of de

publieke sector. Alles wordt 'geontideologiseerd' en gereduceerd tot een praktisch probleem dat vooral om pragmatische oplossingen vraagt. Minister-president Mark Rutte, de langstzittende minister-president in de historie van ons land, presenteert zich als crisis- en procesmanager, die structurele problemen afdoet als losse incidenten. En het is logisch als je al zo veel jaar aan de macht bent dat er fouten worden gemaakt, toch? Dat begrijpt iedereen. Op deze manier blijven de onderliggende oorzaken natuurlijk onbesproken, worden er geen diepere analyses gemaakt en blijven de echte oplossingen onaangeroerd. Maar misschien nog wel erger: er bestaat daardoor geen groter, hoopvol alternatief dat beschrijft hoe je met andere politieke ideeën ook tot andere keuzes en een andere samenleving komt.

Het is onder andere hierdoor dat er volksbuurten zijn waar we, als we de buurt in gaan met SP'ers en met mensen aan de deur praten, merken dat mensen de hoop op verandering kwijt zijn. En dat de sympathie voor radicaal-rechts op sommige plekken groter is dan voor links. Terwijl radicaal-rechts gewone werkende mensen niets te bieden heeft. Maar mensen hebben niet alleen geen vertrouwen meer in de politiek, steeds meer mensen in volkswijken zijn totaal afgehaakt bij ons complete politieke systeem, en ze voelen zich vaak ook tekortgedaan door 'links'. Dat is natuurlijk ook niet zo gek. Wat ze ook doen, wat ze ook stemmen, ze trekken steeds aan het kortste eind. Of het nu crisis is of was, hun reële inkomens stijgen niet. Dit gaat gepaard met een continu sluimerend proces van verlies aan zeggenschap, vervreemding van de overheid en voorzieningen die steeds meer op afstand zijn. Het neoliberalisme en de daarmee hand in hand gaande individualisering hebben ondertussen ook gezorgd voor een politiek klimaat waarin mensen steeds vaker worden aangesproken op hun eigen deelbelang. Ons algemeen belang en georganiseerde solidariteit lijken een steeds minder grote rol te spelen. Een beter cadeau kan de rechtse politiek natuurlijk niet krijgen.

Waar je vroeger als huurder zeggenschap had in de woningbouwvereniging, zijn dat nu corporaties geworden in dure kantoren die zijn verdwenen uit de buurt en waar huurders geen enkele zeggenschap hebben. Veel werk is 'geflexibiliseerd', wat ertoe geleid heeft dat alle onzekerheden op de werknemer afgeschoven worden. In de huishoudelijke thuiszorg moet je hopen dat je met behoud van arbeidsvoorwaarden wordt overgenomen door de nieuwe zorgaanbieder als die de aanbesteding van de gemeente heeft gewonnen. Als je werkt voor PostNL moet je als 'zelfstandige' aan de slag en betekent elke dag niet alleen een race tegen de klok, maar gaat de stress van het verkrijgen van voldoende inkomsten ook onder je huid zitten.

Daarnaast voelen veel mensen in een volksbuurt dat hun buurt wordt vergeten. Voorzieningen zijn er vaak verdwenen: het buurthuis werd gesloten, het verzorgingshuis en de buslijn zijn opgeheven, en mensen met een ggz-indicatie, statushouders en arbeidsmigranten worden juist volop in deze buurten gehuisvest. Op deze manier trekken mensen keer op keer aan het kortste eind en zeggen ze: 'Het maakt dus niet uit op wie je stemt, je hebt er toch niets aan.'

Waarom heeft links de ideeënstrijd niet gewonnen?

'Hoe kan het dat links het niet goed doet, terwijl jullie op zo veel onderwerpen toch gelijk krijgen?'

Die vraag krijgen we vaak en is natuurlijk ook terecht. Een eenvoudig antwoord heb ik niet, anders hadden we het eerder wel anders aangepakt. En je ziet deze ontwikkeling natuurlijk niet alleen in Nederland, maar wereldwijd, zeker in Europa. Maar we moeten ons die vraag wel stellen.

Want dat links iets heeft laten liggen, is wel duidelijk. Bij de laatste verloren Tweede Kamerverkiezingen in 2021 werd de SP met 623.371 stemmen en negen zetels de grootste linkse partij van Nederland, en na de PVV zijn wij in de huidige samenstel-

ling van de Tweede Kamer de tweede oppositiepartij van Nederland. Deze relatieve uitkomst is voor ons wel eens slechter geweest, zeker met maar liefst twintig verschillende fracties in de Tweede Kamer. Maar willen we een factor van belang zijn, dan zullen we ons buiten het parlement beter moeten organiseren en in het parlement meer zetels moeten halen. Voor de SP is de weg daarnaartoe niet fuseren met andere partijen, maar wel bouwen aan een bredere beweging met mensen en organisaties in het land en een hoopvoller socialistisch verhaal.

Waar we als links – en daarmee is dit vooral zelfkritiek als meest linkse partij van Nederland – onvoldoende in zijn geslaagd, is de sluipende uitholling van onze publieke sector, de individualisering van de samenleving en de dehumanisering van onze overheid aan elkaar te verbinden door middel van fundamentele systeemkritiek, gepaard met alternatieven. We leveren natuurlijk systeemkritiek en we hebben de alternatieven, ondanks het feit dat politieke tegenstanders dit graag anders willen doen geloven, maar dit heeft tot onvoldoende vertrouwen en geloof in verandering geleid. Hierdoor hebben we liberale partijen te gemakkelijk weg laten komen zonder een echte ideeënstrijd over hun plannen. En doordat die ideeenstrijd er te weinig was, is er ook minder ruimte voor een serieus alternatief en hoopvol perspectief.

Daarnaast zijn andere partijen steeds meer naar het politieke midden opgeschoven. Mariëtte Hamer zei tijdens de laatste formatie over de toen zes formerende partijen VVD, D66, CDA, PvdA, GroenLinks en ChristenUnie dat er geen grote inhoudelijke verschillen waren die een kabinet in de weg zouden staan. De PvdA zat eerder in een kabinet met de VVD en van GroenLinks is het geen geheim dat het graag aan Rutte IV mee had gedaan. Deze partijen lijken in woord en houding steeds meer op elkaar.

Toen de sociale werkplaatsen dicht moesten, de verzorgingshuizen werden gesloten en het speciaal onderwijs in de ban werd gedaan, hebben we ons hier zowel binnen als buiten